

I. ULUSLARARASI GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
TRABZON'DA DİNİ HAYAT SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

II. CİLT

TRABZON BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Yayın No: 112

**I. ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TRABZON'DA
DİNİ HAYAT SEMPOZYUMU**

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Şenol SAYLAN

Yrd. Doç. Dr. Betül SAYLAN

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Ayşegül TOPALOĞLU

Arş. Gör. Halil TEMİZTÜRK

Arş. Gör. Mahmut DİLBAZ

Arş. Gör. Semra ÇİNEMRE

Arş. Gör. Zöhre ÇAKIL

Tasarım

İbrahim Cihan

Baskı
İstanbul - Kasım 2016
Değişim Yayınları
Sertifika no: 34289

Yayın Kodu- ISBN

978-605-4925-93-3

DEĞİŞİME VE TALANA KURBAN EDİLMİŞ BİR GELENEK MUVAKKİTHANELER; BİR MİRAS TRABZON ÇARŞI CAMİİ MUVAKKİTHÂNESİ

Mustafa GÜLER*

Giriş

İslam'da Vakte Bağlı İbadetler ve Vaktin Sağlıklı Tespiti Meselesi

İslam'ın beş temel şartından dördü bünyesinde vakit şartı taşıyan ibadetlerdir. Bu dört farzdan Namaz ile Oruc'un günlük periyodu ve Zekât'ın yıllık olarak tespiti güneş ile, Hacc'ın ve Ramazan Orucu'nun farziyet vakti ise ay ile alakalıdır. Bu bakımdan hem günlük beş vakit namazın vakitlerinin tespiti ile iki bayram namazının doğru zamanda kılınması güneşin günlük hareketlerine göre tespit edilmektedir. Bizim toplumumuzda Ramazan Ayı'nda verilmesi yaygınlık kazansa da zekâtın tespiti için de üzerinden yıl geçmesi şartındaki yıl, genelde şemsi yıl olarak kabul edilmiştir.

Bu genel ifadelerden başka farz orucun tutulma dönemi olan Ramazan Ayı'nın tespitinde ayın yıllık hareketleri , günlük zaman tespitinde güneşin günlük doğup batması esas alınmıştır. Hacda ise mevsim aya göre, en temel farzı olan Vakfe'nin zaman aralığı ise güneşe göre tespit edilmiştir. Farz ibadetlerden başka aynı ibadetlerin nafilelerinin bazılarında zaman şartı aranmış (teheccüd namazı gibi), bazıları ise mutlak ibadet olarak (sadaka vermek, umre gibi) kabul edilmiştir.

İbadetler ve zaman ilişkisi bu derece mühim olduğundan örneğin orucun vaktine dair Kur'an-ı Kerimde zikredilen ayetlerin detayındaki *oruç sayılı günlerdir ifadesi*¹ ile bir sonraki ayette²Ramazan ayının tahsisi ile günlük vakti tespit eden ayet³ meselenin ehemmiyetini anlatmaya yeterli misaldir. Tüm bunlar, Müslümanların ibadetlerin vakitleri ve bu vakitlerin sağlıklı tespiti hususunda konuya hassasiyetle eğilmeleri gerektiğine işaret etmektedir. Bunca astronomik ilerlemeye, güneş ile ayı engelsiz takip edebilme başarılarına rağmen halen Ramazan orucunda ve her iki bayramda sağlıklı vakit tartışmalarının devam etmesi meselenin ehemmiyetinin yaşayan yönüdür.

* Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, mustafaguler4308@gmail.com

1 Bakara Suresi, ayet, 184: *Oruç, sayılı günlerdir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fide verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fideyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.*

2 Bakara Suresi, ayet, 185 "Kim Ramazan ayına ulaşırsa oruç tutsun".

3 Bakara Suresi, ayet, 125.

İşte bu ehemmiyetten dolayı İslam Tarihi'nin ilk dönemlerinden itibaren *İlm-i Mikat* gelişmeye başlamış, bu işle uğraşana Arapça vakti kökünden müştak *muvaqqit*, mekâna ise *muvaqqithane* denilmiştir⁴.

1-İslam Toplumlarında Muvakkithanelerin Mantığı

Saatlerin ve astronomik hesapların yaygınlaşmasından evvel toplumların vakitlerin tespiti için kullandıkları yöntemler çeşitlilik arz ediyordu. Kırsal bölgelerde insanlar daha çok tecrübî bir vakit mantığına sahip idiler. Yani mevsimin ve güneşin durumuna göre gündüz vakitlerini, yine güneşin doğuşu ve batışına göre gece vakitlerini tespit ediyorlardı. Yıllık vakit tayinlerinde ise yine güneşin ve ayın hareketleri esas alınıyordu.

İslam Şehirlerinin büyümesi ve nüfuslarının artması, aynı zaman insanların klasik zaman tespitini geri plana alması ile yerleşim yerlerinde hem günlük beş vakit namazın tespiti hem de ramazan ve hac mevsiminin doğru tespit edilerek topluma duyurulması ehemmiyet kazanmaya başlamıştır. Bu maksatla Emeviler döneminde itibaren öncelikle namaz vakitlerinin sağlıklı tespiti için merkezi camilerin yanına değişik mimari tarzlarda muvaqqithaneler yapılmaya başlanmıştır⁵. Sonraki dönemlerde müstakil binalar veya güneş saatleri ve gölge ölçüm direkleri şeklinde çeşitlenen muvaqqithaneler Osmanlı Devletine ilk olarak Fatih Sultan Mehmed döneminde Fatih Külliyesi ile girmiştir.

Muvaqqithanelerin vazgeçilmez unsurlarından biri de haliyle *vakitçi* idi. Dönemine göre ay ve güneşin hareketlerini bilen, aynı zamanda mevsimsel olarak onların bulunulan yerleşim yerinde hareketleri hususunda tecrübeli olan, nücüm ve matematik bilenler arasından seçilen vakitçilerden en mühim beklenti ibadet vakitlerinin doğru tayini idi.

Osmanlı dönemindeki muvaqqithaneler ve görevlilerinin finansmanı bağlı buldukları vakıf tarafından karşılanırdı. Umumiyetle kadılığın bulunduğu yerleşim yerlerinde bir muvaqqithane en azından güneş saati veya benzeri bir ölçüm birimi bulunmasına dikkat edilmiştir. Şehirlerde ise daha çok merkez camilerin yanında veya merkezi konumdaki camilerin bir köşesine inşa edilmişlerdir.

Muvaqqithanelerde ayın zamanda muvaqqitlik eğitimi de yapılırdı⁶. Osmanlı klasik döneminde yani saatlerin yaygınlaşmaya başlamasından evvel klasik nücûmiye aletleri kullanılırdı⁷.

Bu tebliğin konusu olan Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi'nin ikinci banisi Sultan Abdülmecid'in mekanik saatlerin kullanılmaya başladığı yüzyılda muvaqqithanelere bu derece önem vermesi oldukça dikkate değerdir. Çünkü mekanik saatlerin yaygınlaşmasından sonra yavaş yavaş eski usuller terk edilip bu mekânlarda bulunanların görevi sadece vakitlerin duyurulmasından ibaret kalmıştır.

Bu hakikate rağmen Sultan, bugün ele alacağımız Trabzon'daki ile birlikte Taif, İstanbul ve Sakız adasında nadide muvaqqithaneler inşa ettirmiş ve müessesenin işler kalmasına mühim bir katkı sağlamıştır. Bu girişimin temelinde kanaatimizce saatlerin devlet kademelerinde ve ibadet mahallerinde yaygınlaşmasına rağmen halkın arasında revaç bulamamasından olabilir. Bu girişten sonra Sultan Abdülmecid'in muvaqqithanesinin zikrine geçebiliriz:

4 M. Kamil Yaşaroğlu, "Vakit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 42, (İstanbul 2012), s. 491.

5 Salim Aydın, "Muvakkithane", *DİA*, cilt 31, İstanbul 2006, s. 413.

6 Tülay Zorlu, "Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri" *Belleten*, Cilt LXXVIII, Aralık 2014, sayı 283 (Ankara 2014), s. 910.

7 Konu ile alakalı bkz: Süheyl Ünver "Muvakkithaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul 1994), s. 217-257.

2-Trabzon Çarşısı Camii ve Muvakkithanesi:

a-Camiinin Tarihi

Halen Çarşısı Camii olarak bilinen ibadethane, ilk olarak XVI. Asırda Yavuz Sultan Selim dönemi ümerasından Hoca Kasım tarafından kendi adıyla inşa edilmiş ve yine bu kişinin vakıfları tarafından ihtiyaçları karşılanmıştır⁸. Camii yapıldığında etrafında yerleşim bulunmazken hem bedestene yakınlığı hem de ticaret yolunun üstünde olması gibi nedenlerle çevresi zamanla iskân mahalleri ve ticarethaneler ile zenginleşmiştir⁹. Hoca Kasım Mescidi başlangıçta küçük bir ibadet hane iken hem etrafının gelişmesi, hem de Osmanlı şehirlerindeki diğer mescitlere minber eklenerek Cuma Camii yapılması âdetinin yaygınlaştığı XVIII. yüzyılın ortalarında camiye tahvil edilmiştir¹⁰. İnşası itibarıyla ahşaptan yapılan mescid, XIX. yüzyıl başlarında yanmış, 1839'da dönemin Trabzon Valisi Haydarizade (Hazinedarzade) Osman Paşa¹¹ tarafından yeniden taştan inşa edilerek Çarşısı Camii adını almış olup halen varlığını muhafaza etmektedir¹².

b-Muvakkithane

Mevcut kayıt ve envanterde 1848 yılına Trabzon Çarşısı camiinin batısında ve bugünkü şadırvanın bulunduğu yerde¹³ Sultan Abdülmecid tarafından yaptırıldığı vaki olan muvakkithane¹⁴, dönemin mimari tarzına uygun olarak kargir malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Ancak bu biline rağmen vakfiyede geçen *müceddeden bina ve inşasına muvaffak olduğum*¹⁵ ifadesi daha evvelden burada bir muvakkithanenin olduğu açık şekilde ifade etmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere eski mescidin yanında bir muvakkithane de bulunduğunu buranın da mescid ile birlikte yandığını kabul ediyoruz.

Camiinin inşasından sonra burada daha evvelden bir muvakkithane olduğunu bilen ve ona ihtiyaç duyan bedesten ve mahalle halkı validen yeni bir muvakkithane yapılmasını talep etmiştir. Talebi haklı bulan dönemin valisi 3 Muharrem 1264/11 Aralık 1847 tarihinde evkaf hazinesine meseleyi iletmiş¹⁶, ancak muhtemelen buradan tedarik bulunamadığından Sultan Abdülmecid, vakfiyesinden ayırdığı paralar ile bir iki ayda yeniden inşa edilmiştir. Muvakkithanenin adı eskiden olduğu gibi yanında bulunduğu camiinin adı Çarşısı Camii Muvakkithanesi olarak kabul edilmiştir. İnşaatın bitmesinden sonra Trabzon Valisi 27 Cemaziyelahir 1264/ 31 Mayıs 1848 tarihinde iki adet saat istemiş ve bu talep kabul edilmiştir¹⁷. Vakfiyede hediye edilen üç büyük saat ibaresinden muvakkithaneye iki değil üç adet hem de büyük saatin gönderildiği anlaşılmaktadır¹⁸.

Mekân, Sultan tarafından inşa edildiği ve vakfiyesinden bizzat üç adet saat alınarak hediye edildiğinden hususiyle saatlere bakmak üzere bölgede saatçilik yapan Şirin oğlu

8 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri, Nu: 387, s.716.

9 Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi, 1461-1583*, (Çev. Demet ve Hath Lowry), (İstanbul 2005), s. 75-76; Melek Öksüz, *1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, (Ankara 2004), s. 93.

10 Bu uygulama III. Ahmed döneminde Darussaade Ağası Beşir Ağa öncülüğünde başlamış, sonraki dönemlerde İstanbul başta olmak üzere tüm Anadolu şehir ve kasabalarındaki mescitlere minber eklenerek camiye çevrilmiştir.

11 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, Cilt II, (Haz. Ali aktan Vd), (İstanbul 1996), s. 519.

12 Mahallenin adı Cumhuriyetten sonra Cumhuriyet Mahallesi olmuştur. Hüseyin Albayrak, *Fetihden Kanuniye Trabzon*, (Trabzon 1999), s. 231.

13 Bkz. Resim 2

14 <http://www.akademiktarih.com/ardeoloji-anabilim-dal-/75-osmanlihir-tarihi-erine-yap-llar-/189-trabzonda-osmanli-eserler.html>

15 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter Nu: 1419, kasa 50, 136. Poz.

16 Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM), 87/2475 3 Muharrem 1264 tarihli.

17 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Kalemî (A.MKT), 131/87.

18 Vakfiye 136. Poz.

Mihayil'in bu görevi üstlenmesi düşünülmüş, mesele Sultan'a arz edildikten sonra atama gerçekleşmiştir (19 Şaban 1265/10 Haziran 1849)¹⁹.

Muvakkithane inşa edilip saatleri yerlerine konulduktan sonra yani 1265 senesi martından itibaren (Mart 1849) Kurtin oğlu Mehmet Efendi muvakkit tayin edilmiş, kendisine 250 kuruş aylık maaş bağlanmıştır²⁰.

Muvakkithanenin bakım ve onarımı saatlerin tamiri ve benzeri işleri yürütmesi için Mehmed Efendi 150 kuruş maaş ile nazır tayin edilmiştir²¹.

3-Muvakkithanenin Yok Oluşu Gidişi ve Yazışmalar

Faaliyete geçtiği 1849 yılından itibaren vazifesini ifa eden muvakkithane Sultan Abdülmecid vakıfları tarafından işletildiğinden gerek onun döneminde gerekse Sultan Abdülaziz döneminde de korunmuş ve faal olmasına itina göstermiştir. Ne var ki 1876 Osmanlı Rus savaşı sonrasında Kafkaslardan Anadolu'ya yaşanan hızlı güç dalgası sonucunda şehrin nüfusu artmaya ve bilhassa eski şehir dokusu içinde bulunan ve rantı kıymetli olan bir kısım tarihi mekânlar yapılaşmaya kurban edilmiştir.

Meselenin daha hazin yönü ise 1298/1880-1881 yılında dükkân genişletme maksadıyla yıkılan muvakkithanenin ihya ve inşasına dair davalar akim kalmış daha sonraları bu çevredeki tarihi eserler üzerindeki ranta dayalı yıkımlar devam etmiştir.

a-Muvakkithanenin Yıkılması

Gerçek adıyla Sultan Abdülmecid'in Trabzon Muvakkithanesi, bilinen adıyla Çarşı Camii Muvakkithanesi Hicri 1297 veya 1298 yıllarında *belgelerdeki ifadesi ile* dönemin Belediye başkanı Hacı Kadı Oğlu Mustafa Efendi tarafından yıkılarak arsasını anılan kişinin mağazasına katılmıştır²². Hicri 1311/1893 tarihli belgelere bu şekilde yansıyan durum ile alakalı dönemin Belediye riyaseti kayıtları uyuşmamaktadır. Çünkü anılan tarihlerde Belediye Başkanı Mustafa Efendi değil Ali Rıza Efendi'dir. Doğru olanı ise Mustafa Efendinin ilk sıradaki Belediye Meclisi üyesi olmasıdır²³.

Aslında Mustafa Efendi'ye bu yıkım sebebiyle dava açılmış, gerekli tahkikat yapılmış ancak dava mürur-i zamana uğradığından muvakkithane yeniden yapılamamıştır. Davanın mürur-i zamana uğraması ve müspet neticelenememesinin temelinde Mustafa Efendi'nin Belediye Meclisi üyesi olması ve bu konuda yanına aynı mevkide bulunan Arif Ağa'yı alması vardır. Arif Ağa²⁴ ve Mustafa Efendi buldukları mevkiinin de verdiği güç ve ellerindeki mali imkânlar ile muhtarları kendi lehlerinde şahitlik yapmaya ikna etmişlerdir²⁵.

b-Kanuni Çeşmesi ile Camii Şadırvanını Yıkılması

Yıkılan Muvakkithanenin hem Trabzon valiliğinde hem de İstanbul'daki ilgili birimlerde yeniden gündeme gelmesi ve bu tebliğe konu olması 1311/1893 tarihinden bir süre evvel aynı Mustafa Efendi'nin yine aynı aymazlıkla bu defa Kanuni Sultan Süleyman çeşmesi ile camii şadırvanını yıkması ile olmuştur. Mustafa Efendi bu yıkımda insafsız davranarak sadece çeşmeyi değil aynı zamanda kitabesini de parçalamıştır. Aslında Trabzon Valiliği ilk yaptığı

19 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vala Riyaseti Belgeleri(MVL), 77/68.

20 Vakfiye 137. Poz.

21 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Belediye (C.BLD), 110/5451 (15 Şevval 1266 tarihli)

22 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-i Ali Evrak Odası (BEO), 32062-5.

23 1296 tarihli Trabzon Salnamesi, s. 53-54; Rasim Şimşek, *Trabzon Belediye Tarihi, I, Osmanlı Dönemi*, Trabzon1993, s. 73.

24 Arif Ağa, 1881 de Belediye Meclis üyesidir, Rasim Şimşek, *age*, s. 73.

25 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 32062-2.

tekkikatta bu yıkımın usulsüz olduğunu ve acilen aynı yerlerine yeniden yapılmasını içeren bir kararını Evkaf Nezaretine yazmış ve ihya kararı aldırılmıştır. Ancak bu karar uygulanmamıştır²⁶.

Kararın uygulanmaması üzerine Trabzon Valiliği meselenin peşine bırakmamış olayı İstanbul'daki mahkemelere taşımış, hatta bizzat Yıldız Sarayına yani Sultan Abdülhamid'e iletmiştir.

c-Muvakkithane ve Çeşmenin Yeniden İnşası

İlk hali ile musanna (dörtgen), üstü kurşunla örtülü ve kubbeli kârgir bir yapı olan muvakkithane ve çeşme dava sürecinde ancak başka bir yerde yeniden yapılmıştır²⁷.

Yapılan ilk tahkikler sonucunda dönemin Trabzon Valisi Sırrı Paşa Mustafa Efendi'nin Belediye Meclisindeki görevinden alınmasını sağlamıştır²⁸.

Vali Sırrı Paşa'nın görevinden ayrılması yerine Mehmed Kadir Bey'in²⁹ atanmasından sonra da meselenin adli ve idari makamlardaki takibi önemsenmiştir. 26 Zilhicce 1311/30 Haziran 1894 tarihinde Kadir Bey Adliye Nezareti'ne bir yazı yazarak süreci yeniden başlatmıştır³⁰. Tahkikin hızlanması ve olumlu neticelenmesi için Kadir Bey daha teferruatlı bir tahriri Sadaret'e 26 Rebiulevvel 1312/27 Eylül 1894 tarihinde iletmiştir. Bu belgede yıkılan tarihi eserle gerçek boyutları bütün sarahatiyle şöyle ortaya konulmuştur:

1-Muvakkithane

2-Çeşme

3-Şadırvanın bir kısmı

4-Camiini kible tarafındaki musalla

Aslında konunun Sadaret'e intikal ettiği gün mahkeme, yıkılan bu eserlere nedeniyle hükmünü vermiştir. Buna göre Mustafa Efendi muvakkithane, şadırvan ve musallayı yeniden yaptıracak ve ihaneti sebebiyle bu eserleri vakıflarının mütevelliliğinden çıkarılacaktır (26 Rebiulevvel 1312/27 Eylül 1894)³¹.

Valinin bu dilekçesi sadareten sonra bizzat Başkâtip tarafından Sultan Abdülhamid'e de sunulmuştur³².

Bu yazışmalar üzerine muhtemelen gelişmeden haberdar olan Mustafa Efendi adliye nezaretine savunmasını içeren telgraflar çekmiştir. 3 Temmuz 1894 tarihli telgraf hem yıkımları, hem de bizzat suçlanan kişinin kendi ifadelerini içermesi bakımından tarihçiliğin objektifliği açısından oldukça mühimdir. Ekte tam metnini sunacağımız bu telgraflara göre Mustafa Efendi kendini şöyle savunmuştur:

1. Çeşme: Zamana yenik düşen eski çeşme, belediye başmühendisin raporu doğrultusunda Belediye Meclisince yıktırılmış, 10 adım ötesine ve Camiinin kible tarafına daha gösterişlisi yapılmasına karar verilmiştir. Üstelik çeşme Kanuni Sultan Süleyman'ın değil İskender Paşa'nın eseridir³³.

26 BEO, 32062-2.

27 BEO, 32062-8.

28 BEO, 32062-2.

29 Kadir bey ile alakalı bkz: Hüseyin Albayrak, *Tarih İçinde Trabzon Valileri, 1461-2007*, (Trabzon 2008), s. 221-237.

30 BEO, 32062-1.

31 BEO, 32062-3.

32 BEO, 32062-10.

33 BEO, 32062-8.

2. Mustafa Efendi savunmasına Belediye Başkanlığı'ndan ayrıldıktan 12 sene sonra mezkûr davadan mürur-i zaman dolayısı ile yargılanmayacağını eklemiş, devamında 50 sene namusu ile iş yaptığını ve yapılanların kendine garazı olanların iddiaları olduğunu vurgulamıştır. Telgrafının sonunu “*adaletine vikaye buyurulmaklığımy feryad ile istida ve istirhama cüret eylerim*”³⁴ şeklinde bitirerek dokunaklı bir ifade tarzı kullanmıştır.

Mustafa Efendi davanın açılıp durumun hususiyle kendi aleyhine geliştiği haberini alınca 1 Ağustos 1894 tarihinde bu defa doğrudan padişaha telgraf çekmiş, aynı telgrafın birer suretini dahiliye nezaretine, evkaf nezaretine, Şura-yı devlet riyasetine ve adliye nezaretine³⁵ de iletmiştir. 22 Eylül 1894 tarihinde sadrazama³⁶ yazdığı telgrafında ise aynı savunmayı yapmıştır.

Mustafa Efendi'nin aşağıda zaman kazanmak maksadıyla yaptığı ifade edilen telgrafları kabul görmemiş, Sultan Abdülhamid 2 Rebiulahir 1312/3 Ekim 1894 tarihinde bizzat Mustafa Efendi hakkında verilen kararın ifasını ve o zamana kadar yıkılan yerler ile alakalı yazışmaların asılları ile müsveddelerini talep etmiştir³⁷.

Gerek yukarıdaki telgraflar, gerekse mahkemeden çıkan kararları temyiz edip yıkıldığı iddia edilen eserlerin yerlerinde olduğu iddiasını öne süren Mustafa Efendi'nin savunması kabul görmemiştir. Zikrettiğimiz taktığın birçok yıkımda olduğu gibi meseleyi zamana yayarak, yıkılan eserlerin para karşılığını ödemek kasdına yönelik olduğu vurgulanarak, gereğinin bir an evvel yapılması istenmiştir³⁸.

4-Osmanlı Son Dönemi ve Sonrasında Muvakkithanenin Akıbeti

Yukarıda zikrettiğimiz belgelerden anlaşıldığına göre muvakkithane 1298/1880-1881 yılında Hacı Kadı oğlu Mustafa Efendi tarafından mağaza genişletmek maksadıyla yıkılmıştır. Hacı Kadı oğlu bu yıkımdan dolayı muhakeme edilmiş, ancak mürur-i zaman kaidesi ile ceza almadan kurtulmuştur.

Kanaatimizce onun bu kurtuluşunda etken amel telgrafında belirttiği üzere Camiinin batısında yeni bir muvakkithane yaptırdığı hususu olabilir. 1311/1894 yılında ise aynı şahıs Sultan Süleyman Çeşmesini de yıkıp mağazalarına katınca mesele hem evkaf mahkemesi, hem de Valilik tarafından yeniden yargıya taşınmıştır. Yapılan yargılama da Mustafa Efendi iki hususu ısrarla vurgulamıştır:

1. Mürur-i Zaman

2. Yıkılan eserlerin yerine değilse de kendince uygun olan yerlere yenisinin yapıldığı.

Yapılan tahkikat ve yargılama sonucunda Mustafa Efendinin bu yıkımı yaptığı ve yerlerin de eskilerinin andıran bir yapı yapmadığı anlaşılmış ve ceza ile muamelenin yapılması kararı çıkmıştır.

Meselenin yeniden yapılıp yapılmadığını izah etmeden evvel ilginç bir hususu daha belirtmek isteriz ki, tüm bu tartışmaların odağında ki kişi aynı zamanda Çarşı Camii Vakfının mütevellisi ve Trabzon'un bir dönem belediye meclis üyeliği yapan zattır.

Tartışmaların yaşandığı tarihten birkaç sene sonra Mustafa Efendinin bu defa Belediye başkanı olarak vazifeye getirilmesi aslında muvakkithane ve diğer eserlerin bugünkü durumunu açıklayan en mühim göstergedir³⁹.

34 BEO, 32062-8.

35 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ), 29/49.

36 BEO, 32062-9.

37 BEO, 32062-11.

38 BEO, 32062-4.

39 Salnamelerde, Mustafa Efendi 1900-1902 de yılında belediye başkanı olarak kayıtlıdır. Trabzon Salnameleri 1318, s.

5-Muvakkithanenin Kitabesi Meselesi

Yıkılan ve yok edilen Muvakkithanenin kitabesi halen kırık bir halde Trabzon müzesinde sergilenmektedir⁴⁰. Ne var ki aşağıda görüleceği üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye belgeleri arasında yer alan iki adet vesika, halen sergilenen kitabeden farklıdır. 2 Şaban 1264/4 Temmuz 1848 tarihinde beşinci beytinin değiştirilmesine dair Sultan'a sunulan arıza kabul görmüş ve devamında dokuz beyitlik kitabe 8 Şaban 1264/8 Temmuz 1848 tarihinde ilgili makamlara yazılmıştır⁴¹.

Bu durumda tarihsiz olarak mermere hakk edildiği anlaşılan mevcut kitabe ile vesikada kayıtlı ve tarihli kitabenin farklılığı hususunda akla gelen ilk ihtimal, bu yazışmanın ardından kitabeye dair teklifin bir kez daha değişmiş olmasıdır. İlk defa Evkaf müfettişi Saadeddin Efendi tarafından yazılan bu beyitler sonradan değiştirilmiş olabilir. Zaten her iki kitabe metni incelendiğinde şiir tekniği açısından müzede sergilenen kitabe şiirinden daha etkileyici olduğu görülmektedir.

Aklımıza gelen son ve düşük ihtimal ise Mustafa Efendi'nin yıkımından sonra yeni bir kitabenin yazılmış olmasıdır.

Teklif edilen Kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

Nasır-i ahkam-i hayru hafız-ı devran u din
Padişah-i rub-i meskun ve şehinşah-i reşid

Guh-i kemkin ve sipehr-i merkez-u çarh-i intifa'
Zıll-i yezdan ve refika-i danHan Abdülmecid

Olalı gerhane-i dünya medar-i gerdü şey
Etmedi bir saatin tazyi' o sultan-i vahid

Sarf kıldı veray-ı hayra hemanevkatını
Her mahaled eyledi bir verlü asarın bedid

Yaptı bainiha-yı İsmail Paşayı kerim
Bu muvakkithane yiez cümle ol şah-i ferid

Tarh-i matbu-u verir bi't-tabtab'a inşirah
Resm-i dilcusu dile iras eder şevk-i cedit

Kurulmadan meselini arz ve sema belki dahi
Çeşm-i encüle temaşa etmedi çerh-i anid

İntiha-yı devre dek ol şah-i Yusuf-i
Ol her bir saati cilvede berc-i said

Hafaza-i tarihim seza zuyur-i kuher-i saat gibi
Pak-i güzel yaptı muvakkithane-yi Sutan Mecid

Sene 1264⁴²

126; 1319, s. 75; 1320, s. 132; Rasim Şimşek, *age*, s. 77-79.

40 Bkz. Resim 1

41 Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye Belgeleri 9483/1-2.

42 İ.DH.9483/2

Sonuç

Günümüzdeki durumdan ve o dönemde yapılan tartışmalardan çıkan sonuç şudur ki, Muvakkithane ve Çeşme dükkân genişletme bahanesiyle yıkılmış ve daha basit bir şekilde ancak başka bir yere yeniden yapılmıştır. Fakat ilk çok kısa bir süre sonra belki yine aynı aymazlıkla, belki de tabii yıpranma sonucu yeniden yıkılmış ve günümüze ulaşmamıştır. Çarşı camii çevresinde yaptığımız araştırma sonucunda Hacı Kadioğlu ailesine ait bir mülk bulunmamasından hareketle bugünkü şadırvanın yerinde olan muvakkithane mahallinin açık alan olarak düzenlendiği görülmektedir. Muvakkithaneden geriye kitabesi ve sokak adı kalmıştır.

Sadece bir örnekten hareketle zaten yok olan muvakkithane geleneğinin canlı temsilcileri olan yapılar gerek Osmanlı döneminde gerekse sonrasında ya rant sevdasına, ya ilgisizliğe ve tahribe, ya da meydan, park vs. gibi alanların açılmasına kurban edilmiştir.

Çarşı Camiinin bugünkü çevre sistematığı ele alındığında yeniden inşasının zor olduğu görülmektedir. Bu durumda hem muvakkithanenin unutulmaması, hem de ne şekilde yıkıldığına dair bir ibret vesikası olması amacıyla şadırvan çevresine tamirden geçirilip muhafazalı bir şekilde ya müzede sergilenen kitabe, ya da bizim yukarıda zikrettiğimiz kitabe teklifi mermere işlenerek yerleştirilmelidir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

- 1296, 1318, 1319, 1320 tarihli Trabzon Salnameleri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 32062-1-15.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-i Ali Evrak Odası (BEO), 32062-5.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Belediye (C.BLD), 110/5451 15 şevval 1266 tarihli
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye Belgeleri 9483/1-2.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM), 87/2475 3 Muharrem 1264 tarihli.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vala Riyaseti Belgeleri(MVL), 77/68.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Kalemî (A.MKT), 131/87.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri, Nu: 387, s.716.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller(Y.PRK.AZJ), 29/49.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter Nu: 1419, kasa 50, 136. Poz.

Kitap ve Makaleler

- Albayrak, Hüseyin, *Fetihten Kanuniye Trabzon*, (Trabzon 1999), s. 231.
Albayrak, Hüseyin, *Tarih İçinde Trabzon Valileri, 1461-2007*, (Trabzon 2008), s. 221
Aydüz, Salim, “Muvakkithane”, *DİA*, cilt 31, (İstanbul 2006), s. 413.
Lowry, Heath W. *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi, 1461-1583*, (Çev. Demet ve Heath Lowry), (İstanbul 2005), s. 75-76
Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, Cilt II, (Haz.Ali aktan Vd), (İstanbul 1996), s. 519.
Öksüz, Melek *1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, (Ankara 2004), s. 93.
Şimşek, Rasim, *Trabzon Belediye Tarihi, I, Osmanlı Dönemi*, (Trabzon 1993), s. 73.
Ünver, Süheyl, “Muvakkithaneler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul 1994), s. 217-257.
Yaşaroğlu, M. Kamil, “Vakit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, cilt 42, (İstanbul 2012), s. 491.
Zorlu, Tülay, “Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri” *Belleten*, Cilt LXXVIII, (Aralık 2014), sayı 283, (Ankara 2014), s. 910.

İnternet

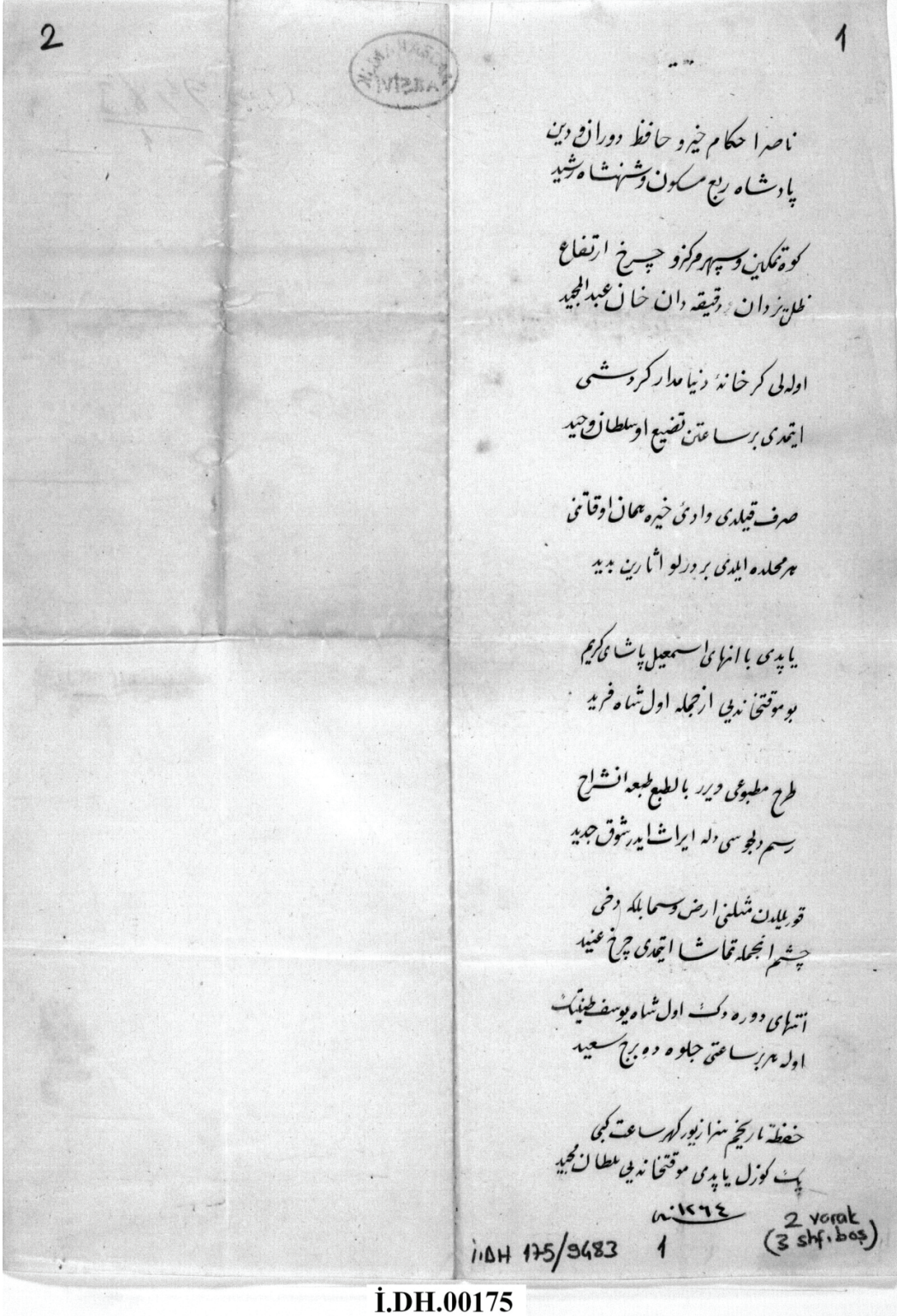
<http://www.akademiktarih.com/arkeoloji-anabilim-dal-/75-osmanlihir-tarihi-erine-yap-llar-/189-trabzonda-osmanli-eserler.html>

BELGELER

Sultan Abdülmecid'in Vakfiyesinde Muvakkithane

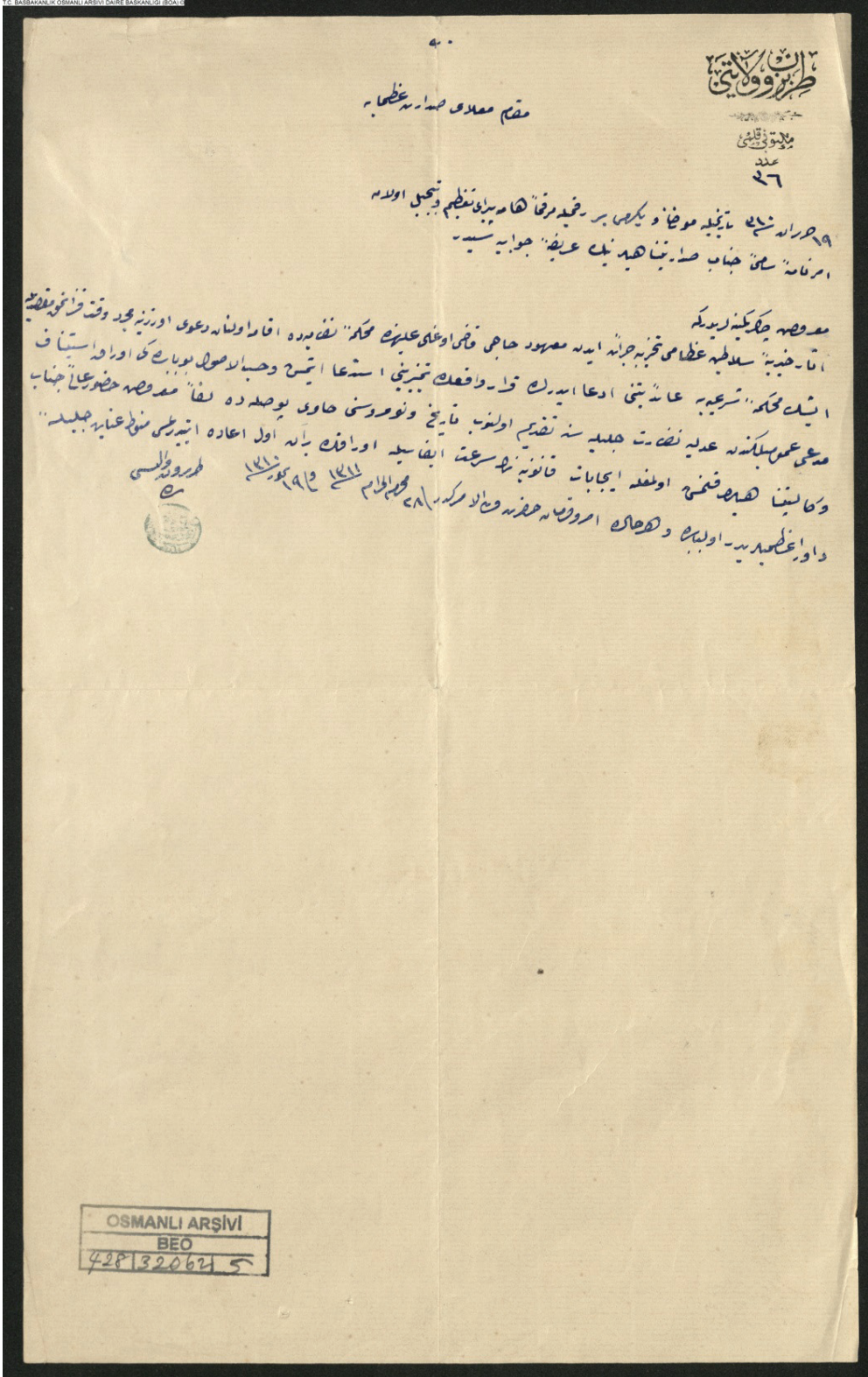
مُؤَدِّن مَوْمِي إِلَهِيْمَه سَوِيَا شَهْرِيَه سَكَازَه ❀
 وَمَكْتَبَرِ مَوْمِي إِلَهِيْمَا يَه سَوِيَا شَهْرِيَه التَّشْرِغُوشِ وَطَيْفَه
 اَعْطَا اَوْلِيَه ❀ وَمَدِيْنَه مُنَوْنِ اَهَا لِيْسِنَه
 نَدْبِيْر وَمَدَا وَاثَا يَتْمَكْ اُوْرَه طَيْبِ تَعْيِيْنِ
 قَلِيَانِ عِيْسَى اَنْدِي يَه شَهْرِيَه بِيَكْ اِيَكْيُوْرُغُوشِ
 وَاوْغَلِي اُولُوْبِ مَعِيْتِنَه اَجْرَا جِي تَعْيِيْنِ قَلِيَانِ
 مَوْسَى اَنْدِي يَه مَاهِيَه اِيَكْيُوْرُغُوشِ اَلِي غُرُوشِ
 مَعَاشِ وَسَنْوِي اُونِ بَرَبِيَكْ غُرُوشِ اَجْرَا بَهَا سِي
 اَعْطَا اَوْلِيَه ❀ وَوْلَا يَتَا نَا طُوْلِيْدِنِ طَرَبُوزِنِ
 قَصْبَه سِنَكْ بُوْنْدِنِ اَقْدَمِ مُجْدَدَا بِيَسَا وَا
 اِنْشَا سِنَه مَوْفِي اَوْلِدِيْمِ مَوْفِي خَانَه يَه مَوْقِتِ

غُرُوشْدِنَا وُنْ بِيَكْ غُرُوشِ عَطِيَه اَعْطَا اَوْلِيَه
 ❀ وَيَنَه بُوْنْدِنَا اَقْدَمِ طَايْفِ نَامِ مَحْكَلَمِ
 بَعُوْنِ اَللّٰهَ تَعَالَى اِلَى اِقْتَا مَرَا اِنْشَا سِنَه مَوْفِي اَوْلِدِيْمِ
 مَوْفِي خَانَه يَه مَوْقِتِ تَعْيِيْنِ قَلِيَانِ سَاعَتِيْمِ ❀
 اِبْرَاهِيْمِ اَنْدِي يَه وُصُوْلِي كُوْنِيْدِنَا اَعْتِيَا رَا
 شَهْرِيَه اُوْجُوْرُغُوشِ مَعَاشِ وَالتَّمَشِ بِيَدِيْمِ ❀
 سِنَه سِنْدِنَا اَعْتِيَا رَا سَنْوِي قَرَقَبِيْشِ رِيَا لَخَانَه
 كِرَا سِي اَعْطَا اَوْلِيَه ❀ وَمَكْتَبَرِ مَكْرَمَه دَه حَرَمِيْنِيْ
 مَنَارَه مَبَارَكَه لَنْ بُوْنِ مَعَاوِنِ اَوْلَمَقْ اُوْرَه
 دَرْتِ نَفَرِ مُؤَدِّنِ وَحَقِي وَمَا لِكِي مَقَامَلِيْه
 اِيَكِي نَفَرِ مَكْتَبَرِ تَرْتِيْبِ وَتَعْيِيْنِ اَوْلِيُوْبِ ❀

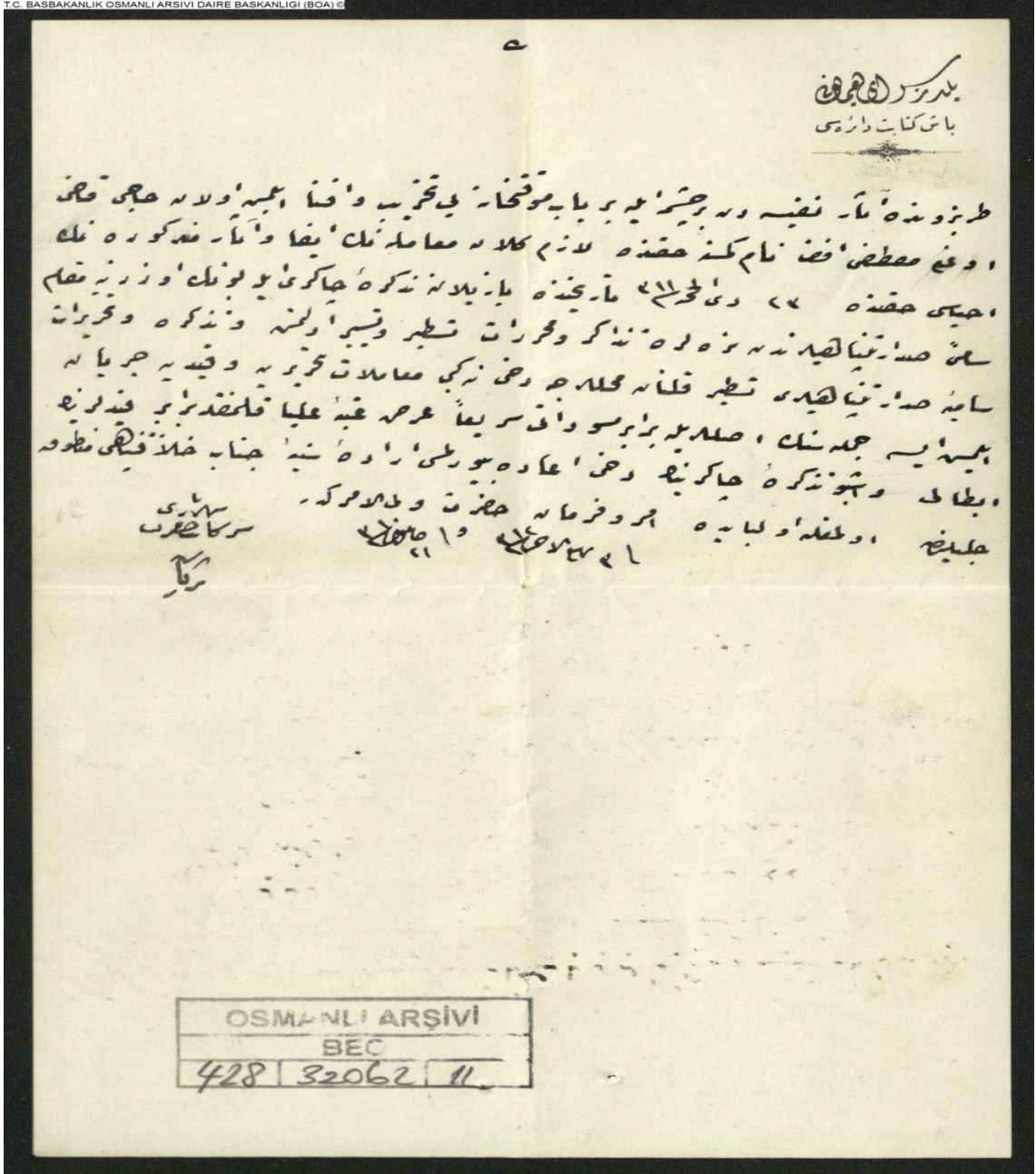
İ.DH.00175

Muvakkithanenin Yıkılması BEO, 32062-5

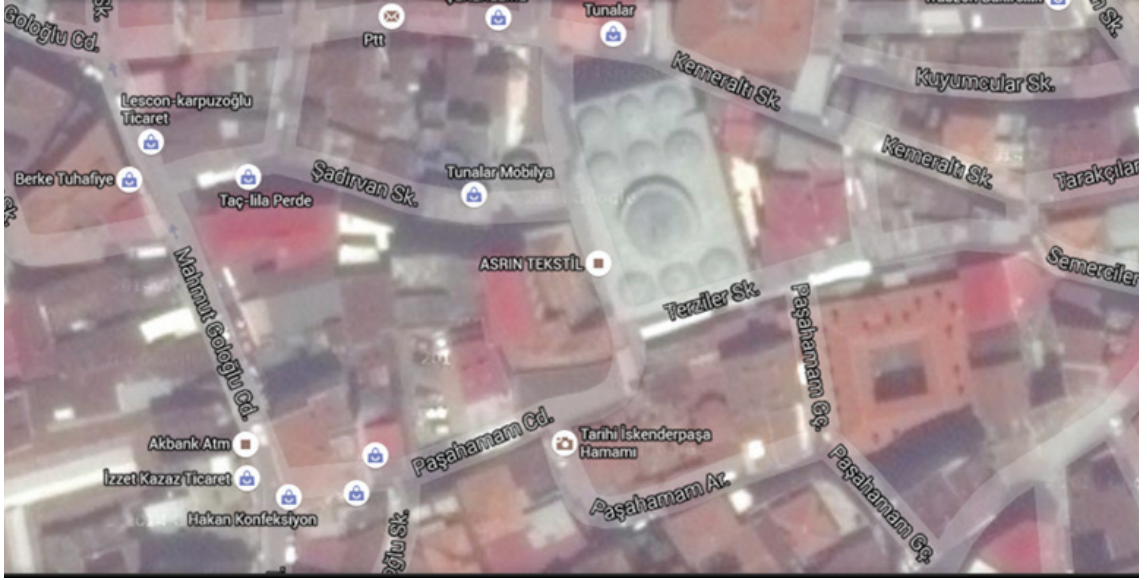
Sultan Abdülhamid'in Meseleye Eğilmesi BEO, 32062-11

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ©

BEO.000428.032062.011

Trabzon Muvakkithane Sokagı

Resim 1: Trabzon Müzesinde Sergilenen Kitabe

Çarşı Camii Şadırvanı ve eskiden muvakkithanenin bulunduğu alan

